

УДК: 37.035:374**А.Е. Бойко, м. Київ***

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КОМПОНЕНТІВ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ В ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається авторська методика формування основних компонентів творчого самовираження в молодших школярів в позашкільних навчальних закладах. Методика спрямована на практичну реалізацію педагогічних умов творчого самовираження молодших школярів.

Ключові слова: творчість, творче самовираження, молодші школярі, позашкільні навчальні заклади.

Однією з гострих проблем навчання в початковій школі є проблема стримування активності й емоційності дитини і, навпаки, активізація інертних та пасивних дітей. В результаті, вчитель прагне сформуванню якийсь оптимальний для навчальної діяльності рівень активності дитини.

Знання про людину як об'єкта самопізнання розосереджені в шкільній програмі з різних предметів, в рамках яких, дитина не може отримати тих знань, які б допомогли їй скласти психологічний портрет самої себе: яка вона, які її можливості, який творчий потенціал, за якими психологічними законами вона розвивається. Молодших школярів цікавлять питання побудови взаємин між людьми: як пізнати оточуючих людей і своє ставлення до них, як зрозуміти і розібратися в своїх почуттях, як реагувати поводитися у важких ситуаціях.

Слід зазначити, що на сучасному етапі саме в позашкільних навчальних закладах сформовано виховну систему, спрямовану на надання можливостей кожній дитині максимально розкрити свою індивідуальність, самовиразитися через творчість.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що проблемі творчого самовираження особистості присвячено праці К. Абульханової-Славської, А. Аніщук, І. Беха, О. Кононко, Л. Сафонової, А. Яфальян та ін. Проте розкриття методів

формування творчого самовираження дітей молодшого шкільного віку в позашкільних навчальних закладах не було предметом спеціального вивчення.

Мета статі – розкрити основні методи формування в молодших школярів компонентів творчого самовираження в умовах позашкільних навчальних закладів.

Дослідження В. Петровського свідчать, що критеріями розвитку особистості дитини можуть бути устремління. Устремління – це спрямованість людини на продукування таких дій, процес здійснення яких сам по собі переживається як насолода, де сама можливість дії перетворюється в спонукання («можу» перетворюється на «хочу»), а задоволення бажання діяти, очевидно, породжує зростання можливостей діяння [4, с. 27].

При цьому необхідними умовами виступають: орієнтація на актуалізацію категорій; опора на дитячу субкультуру; відкритість виховного впливу дорослого на дитину.

Актуалізація категорій передбачає відкриття дитині понять, які вже частково представлені в її суб'єктному досвіді, проте в процесі спілкування з дитиною створюються такі умови, при яких у неї з'являється можливість самостійно відкрити їх у собі, поділитися своїми знаннями, усвідомити, що вона сама це відкрила і насолодитися цим відкриттям.

Опора на дитячу субкультуру передбачає орієнтацію виховного впливу дорослого на цінності та норми самих дітей, що додає спілкуванню статус самоцінності, народжується спрямованість дітей і дорослих у спілкуванні.

Відкритість вихователя, розкривається в тому, що дорослий сам по собі цікавий дитині, як носій "дорослих" видів діяльності, своєю спрямованістю до пізнання, творчості і переживань.

У контексті вищезазначеного формування в молодших школярів компонентів творчого самовираження проводилось за програмою "Майстерня творчого самовираження", в якій закладена цілісна методична система навчання дітей навичкам самовираження та саморегулювання емоцій у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів на основі синтезу психології та різних видів мистецтв. Методологічною основою даної програми є дослідження Г. Бардієр, І. Нікольської, І. Ромазан, Т. Череднікової, Дж. Андерсон [1; 2].

Мета програми “Майстерня творчого самовираження” – створити умови, що сприяють саморозкриттю і самовираженню, і, як наслідок, самоприйняттю молодшого школяра.

Головна функція програми – забезпечення умов для пізнання і засвоєння молодшими школярами способів вираження своїх думок, почуттів і переживань. Критерієм оцінки роботи з дітьми за даною програмою є розвиток їх індивідуальних якостей з постійним виявленням творчих ресурсів і невичерпним бажанням власних відкриттів у різних сферах діяльності.

Завдання програми:

1. Формувати систему знань школяра про самого себе і спонукати його до самопізнання.
2. Сприяти розвитку вміння адекватно сприймати навколишній світ, людей, себе, розумно реагувати і володіти собою в процесі соціальної взаємодії.
3. Навчити дітей усвідомлено діяти в ситуації вибору, бути впевненим в собі, відчувати свою індивідуальність і значимість.
4. Сприяти вдосконаленню комунікативних навичок у діловому і особистому спілкуванні з однолітками і дорослими.

Виходячи з аналізу сучасних напрямків виховання молодших школярів (Д. Андерсон, А. Белоусов, І. Зіміна, А. Лобова, Л. Шибаєва та ін.), виховний процес доцільно будувати на основі цілісної системи у взаємодії організаційного, структурного та змістовного аспектів.

У зв'язку з цим нами була розроблена програма психолого-педагогічного супроводу школярів, їх батьків і педагогів поза-шкільних навчальних закладів з метою розкриття молодшими школярами своєї індивідуальності у процесі творчої діяльності. Спираючись на дослідження Л. Сафонової, супровід ми розуміємо як:

1. Прямування за природним розвитком емоційної сфери дитини на даному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу, спираючись на безумовну цінність суб'єктного емоційного досвіду дитини, пріоритет її потреб, цілей і цінностей розвитку.
2. Створення необхідних умов для самостійного творчого освоєння дітьми способів емоційного саморегулювання та відносин зі світом, самим собою, а також для здійснення кожною дитиною емоційно і особистісно значущих життєвих виборів [5, с. 56].

Разом з цим при створенні програми “Майстерня творчого самовираження” для роботи з молодшими школярами у позашкільних навчальних закладах ми виходили з наступних положень.

По-перше, зі вступом до школи внутрішній світ дитини змінюється. Провідним стає мотив повинності, хоча в багатьох ситуаціях мотив бажання ще дуже сильний. Конфлікт мотивів “хочу – треба” може викликати у дитини як прояв негативізму та агресії, так і важкі внутрішньоособистісні конфлікти, хворобливі емоції, страхи. Цей конфлікт може змінити особистість дитини.

По-друге, ставлення молодшого школяра до себе і оточуючих нестабільне. Воно залежить від безлічі непрогнозованих ним факторів, слів вчителя та однолітків, порад батьків, особистих невдач і негараздів. Ці особливості психологічної атмосфери перебування дитини в позашкільних навчальних закладах і сформували наші підходи до взаємодії і взаємин з дітьми молодшого шкільного віку.

Враховуючи вікові особливості фізичного, психічного і соціального розвитку молодших школярів, робота проводилась з двома групами дітей:

- 1) 6-7 років – етап адаптації дитини до шкільного навчання. Оскільки воно насичене напруженими, постійно мінливими і незвичайними умовами життєдіяльності дитини, створюючи тим самим стресогенність в ситуаціях шкільної, і позашкільної взаємодії. Ситуативний стрес породжує зростання напруги в самопочутті молодших школярів.
- 2) 8-10 років – етап завершення періоду адаптації дитини до школи. Характеризується відносно спокійним і рівномірним фізичним розвитком. На цьому етапі молодші школярі досить життєрадісні, врівноважені, емоційні, активні в спілкуванні, допитливі, жваво цікавляться всім, що їх оточує.

Заняття містять етюди, вправи, ігри розвивального характеру, що відповідає віковим особливостям молодших школярів. Основні види діяльності: ігрова (сюжетно-рольова, дидактична, творча гра), музично-ритмічна, спів, театралізована (елементи комунікативного тренінгу) і т.д.

Структура занять завжди представлена трьома блоками: емоційним, когнітивним, поведінковим, відповідно кожен представлений комплексом ігор, вправ і має структуровану систему завдань.

Кожна вправа включає в діяльність фантазію (думки, образи), почуття (емоції) і рух так, щоб через механізм їх функціональної єдності дитина вчилася довільно впливати на кожен з елементів цієї тріади (думки, почуття, рух). Будуються заняття у вигляді сюжетно-рольової гри, об'єднаної однією темою. Зміст структуровано у вигляді трьох модулів: "Я пізнаю себе", "Я розвиваю себе" і "Я змінюю себе". Тематично зміст представлено розділами: "Подорож в країну Психологію", "Казка про мене Самого", "Подорож на острів Кмітливості", "Подорож на острів Почуттів", "Світ, в якому я живу" та ін. Назви тем для дітей 6-7 років носять казковий характер, тематика розділів для дітей 9-10 років – проблемна, пошукова і представлена розділами: "Моє справжнє Я", "Світ моїх почуттів", "Як я сприймаю інших людей", "Як я оцінюю себе", "Світ моїх думок". Таким чином, кожний тематичний блок структуровано так, щоб послідовно і поетапно реалізуватися в рамках конкретного модуля.

Модуль "Я пізнаю себе" містить прийоми і методи, спрямовані на отримання інформації про світ своїх думок, почуттів і переживань. На цьому етапі роботи використовуються різні ігрові прийоми: короткі оповідання, створення казок, малювання, моделювання ситуацій тощо. Мета модуля – сприяти визначенню і розумінню фактів та подій в їх послідовності, спонукаючи молодших школярів до відбиття реальної дійсності, на пізнання своїх думок, почуттів і переживань. Тут частіше використовуються вправи типу: "Звукові загадки", "Ану, відгадай", "Чарівна скринька" тощо.

Зміст модуля "Я розвиваю себе" також включає ігри, вправи і завдання, засновані на принципі єдності когнітивного, емоційно-ціннісного і діяльнісного компонентів, і включають елементи тренінгу, арт-терапії, ігрові завдання типу: "Чарівні секрети", "Релаксація" тощо. Мета цього модуля – спонукати молодших школярів до осмислення і проєктування фактів, подій.

Модуль "Я змінюю себе" представлено комплексом ігор та вправ, націлених на активізацію механізмів самовиховання. З цієї метою використовувалися оповідання, казки, які спонукають дітей до усвідомлення значущості бути "гарним господарем" своїх почуттів, думок і дій, керувати і розпоряджатися ними". Використовуються ігрові вправи типу: "Я – молодчинка", "Я хочу", "Я можу", нісенітниця, небилиця, перевертні тощо.

Когнітивний блок – центральним завданням даного блоку є формування у дітей самосвідомості особистості. У молодшому шкільному віці найбільш значимими є такі ланки самосвідомості, як усвідомлення імені, прагнення до визнання і усвідомлення прав і обов'язків. Виходячи з цього, ми використовували наступні ігри-вправи:

1. Спрямовані на гармонізацію усвідомлення імені: “Паровозик”, “Весела подорож”, “Співаємо ім'я”, “Ласкаве ім'я”, “Маленьке ім'я”, “Малюємо ім'я”, “Квітка - ім'я”.
2. Спрямовані на гармонізацію прагнення до визнання: “Подарунок”, “Снігова королева”, “Конкурс хвальків”, “Комплімент”, “Так, я такий (така)”, “Царівна-Несміяна”, “Гидке каченя”, “Я вмю”, “Вгадай-но”, “Сліпий і поводитир”, “Золота рибка”, “Я дорослий” та ін.
3. Спрямовані на гармонізацію усвідомлення дітьми прав і обов'язків: “Так і ні”, “Фантазери”, “Проходив у синьому капелюсі”, “Кімната сміху”, “Зоопарк”, “Лісова школа”, “Педрада”, “Учень повинен”, “Батьки і діти”, “Я маю право”, “Я учитель”.

Слід зазначити, що особливістю цієї структурної ланки самопізнання у молодших школярів є значне переважання усвідомлюваних обов'язків над правами. Крім того, усвідомлювані обов'язки, як правило, однобічно орієнтовані на забезпечення успішності навчання в школі або на стримування у дітей потреб у грі та русі. Виходячи з цього, основні цілі вправ, наведених в цьому розділі, були визначені як розширення переліку прав, усвідомлюваних дітьми, і формування у дітей уявлень про відносність усвідомлюваних ними обов'язків.

Емоційний блок – центральним завданням цього блоку є формування у дітей емоційної децентрації – здатність індивіда сприймати і враховувати в своїй поведінці стан, бажання та інтереси інших людей. Для вирішення означеної проблеми слід: а) привернути увагу дітей до емоційного світу людини; б) навчити їх вираженню і розпізнаванню деяких базових емоцій; в) ініціювати їх самопізнання.

Усього ми виділяємо чотири етапи роботи:

Перший етап. Знайомство молодших школярів з деякими базовими емоціями. Враховуючи вікові можливості першокласників, ми знайомимо дітей з наступними базовими емоціями: радістю, образою, гнівом, страхом, соромом, інтересом, сумом, здивуванням,

горем, відразою. Умовно можна виділити послідовність кроків (при вивченні кожної емоції):

Крок 1. Первинне знайомство з емоцією. Дітям пропонується зобразити цю емоцію в міміці, жестах, рухах, зобразити на малюнку тощо. Потім педагог спонукає дітей згадати, що вони, напевно теж іноді відчувають це почуття і пропонує їм закінчити речення – “почуття (радість, образа і т.д.) – це коли ...”. Метод незакінчених речень дає можливість визначити, наскільки адекватно діти усвідомлюють дану емоцію. Потім знайомство з емоціями продовжується у грі в асоціації. Діти по черзі придумують, якою квіткою могли б бути емоції та почуття, якою твариною, яким звуком, яким запахом, яким кольором.

Вивчаючи негативні почуття, необхідно попрацювати із ставленням дітей до покарань їх батьками – фізичних (биття, стояння в кутку) або нефізичних (заборона прогулянки, будь-яких ігор, перегляду телевізора, лайка). Тому дуже важливим, на наш погляд, є обговорення ставлення дітей до покарань дорослими, яке проводиться з великою обережністю – без переходу на розмову про реальних батьків дітей та реальних покарання. Таке обговорення зручніше проводити методом незакінчених речень “Якщо дитина зробила погане, то можна ...”. Поступово дітей навчають конструктивним способам роботи з почуттями. Це робиться за допомогою казок, оповідань.

Крок 2. Навчання розпізнаванню і безпідставного прояву почуттів. Тут так само використовуються різні ігри, вправи, мета яких не тільки впізнавання почуттів інших людей, персонажів казок, оповідань, але і формування навичок передачі емоцій тілом, диханням. З цією метою діти складають або малюють казки про яку-небудь емоцію або ж про зустріч двох або трьох емоцій.

Другий етап. Навчання розуміння відносності в оцінці почуття. У бесіді з дітьми обговорюється ситуації, коли одна і та ж сама дитина в один час може здійснювати погані вчинки, а в інший – хороші. Колись може допомагати іншим людям, а колись заважати і т.д. Те ж саме характерно і для почуттів. Дітям пропонується придумати ситуації, в яких досліджуване почуття робить хороші чи погані вчинки: заважає оточуючим або допомагає; коли воно виглядає прекрасним, а коли потворним. Ефективний тут і такий метод, як малювання даного почуття у двох ситуаціях: позитивної і негативної. Після роботи з кожним почуттям робиться

висновок про те, що не буває поганих або хороших почуттів. Будь-яке почуття може бути корисним як самій людині, так і оточуючим його людям, і може і шкодити. Надалі педагог стежить за тим, щоб діти не вживали поєднання "погані або хороші почуття", підкреслює їх відносність. Для закріплення розуміння дітьми відносності почуттів використовуються оповідання, драматизації, що ілюструють дане розуміння.

Третій етап. Навчання конструктивному вирішенню.

Крок 1. Навчання дітей вмінню володіти своїми почуттями. З цією метою використовуються оповідання, казки, які спонукають дітей до розуміння значущості бути "гарним господарем" своїх почуттів, керувати ними, розпоряджатися ними.

Крок 2. Навчання вмінню звертати увагу на почуття іншої людини в конфліктних ситуаціях. В ході розвиваючої роботи, спрямованої на формування зазначених навичок, важливо підвести молодших школярів до того, що нерозуміння людьми почуттів один одного так само може привести до конфлікту. З цією метою використовуються розповіді, що спонукають дітей до емоційної рефлексії, пошуку способів конструктивного вирішення конфліктів. Ефективним на даному етапі є звернення до ситуацій, близьких дітям із життєвого досвіду з пропозицією "вгадати" почуття героїв. Героями ситуацій можуть бути як однолітки, так і дорослі. Ефективним є метод драматизації цих ситуацій.

Крок 3. Навчання дітей прийняттю відповідальності за свої почуття на самих себе. Робота націлена на розпізнавання причин виникнення і зміни почуттів протягом дня, а так само на пошук способів зміни неприємних відчуттів. Тут так само використовуються ігри-драматизації, казки, оповідання, практичні завдання.

Четвертий етап. Підсумковий. Завершується цей блок святом, на яке запрошуються батьки дітей. Форма проведення різна: KBK, спектакль, "карнавал ігор" та ін. Головне – створення ситуації свята і радості з метою максимального творчого самовираження молодших школярів.

Основний метод, який ми використовуємо при взаємодії з дітьми 9-10 років – це діалогічний метод на основі обговорення малюнків і розповідей дітей. Суть методу в наступному: на початку заняття, після розминки, дітям дається тема для малювання, яка в даний момент цікавить педагога або хвилює дітей. Закінчивши малюнок, учні по одному підходять до педагога і

показують йому малюнки. Педагог починає по малюнку задавати уточнюючі питання, просить дати назву малюнку, розповісти (описати), що на малюнку відбувається. При цьому дитина може домалювати малюнок, обміркувати і дати письмову відповідь на питання педагога, зафіксувати свою думку, висловити ставлення. В цей час педагог взаємодіє з іншими дітьми. Таким чином, педагог одночасно перебуває у взаємодії з усіма дітьми класу. Питання та коментарі конфіденційні, даються тихим голосом, практично “на вухо” дитині, вони не визначені і сформульовані в досить короткій формі (“Уточни, що конкретно ти відчував?”, “Не розумію, що злякало?”, “Що змусило переживати?”). Інші діти знають, що заважати такій розмові не можна. Якщо дитина захоче розповісти про те, що вона обговорює з педагогом іншим – вона сама це зробить.

Цей метод є тим ефективним методом взаємодії, який забезпечує високу педагогічну та психологічну результативність гурткових занять, спонукаючи дітей до рефлексії, самооцінки, як механізмів саморегулювання емоційних переживань. Слід уточнити, що діалог ми використовуємо не тільки в процесі сюжету малюнка, а й у спеціально створених, змодельованих умовах.

Молодшим школярам пропонується “перевтілитися” в “героїв” конкретної життєвої ситуації, яка не має розв’язків, тільки позначену проблему, початок сюжету. Дитина моделює своє (уявляючи спочатку) поведінку, діючи так, як йому хочеться (не обов’язково так, як належить), адже тут він грає когось іншого, а той – інший, не обов’язково може бути хорошим. Таким чином, у дитини з’являється можливість висловити внутрішній негатив, агресію, яка заважає йому, в дозволеніх і прийнятних для даної ситуації способах.

Таким чином, розроблена навчальна програма “Майстерня творчого самовираження” дає можливість практичної реалізації окреслених педагогічних умов, виконання яких забезпечує ефективно вирішення проблеми творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. У дітей молодшого шкільного віку домінують переважно потреби в саморозвитку, грі і наслідуванні, у свободі вибору та досвідченості. У зв’язку з цим, провідними видами діяльності для них є різноманітні ігри та творчість. Зміст гурткових занять включає невеликий за обсягом, але цікавий теоретичний матеріал, вправи, елементи тренінгу,

арт-терапії, діагностичні, інтелектуальні ігри, різні види творчої діяльності: пізнавальну, комунікативну, виконавську, ігрову та образотворчу.

Література

1. Андерсон Джилл. Думай, пытайся, развивайся / Джилл Андерсон / Общ. ред. и перевод А. Л. Шлионский, Д. М. Шлионский, Н. В. Никифорова; пер. с англ. – СПб. : Азбука. 1996. – 92 с.
2. Бардиер Г. Психологическое сопровождение естественного развития маленьких детей / Г. Бардиер, И. Ромазан, Т. Чередникова. – Кишинев - Спб. : Дорваль, 1993. – 107 с.
3. Никольская И. Уроки психологии в начальной школе: из опыта работы / И. Никольская, Г. Бардиер. – СПб, Рига: НПЦ Эксперимент, 1996. – 80 с.
4. Петровский В. А. Теоретические проблемы психологии личности в системе межличностных отношений / В. А. Петровский // Психология развивающейся личности / под ред. А. В. Петровского. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С.8-36.
5. Сафонова Л. В. Эмоциональное благополучие ребенка как основное условие успешной адаптации к школьному обучению / Л. В. Сафонова // Образование - будущее России. Материалы науч. практ. конференции. Ек-г. : Изд-во Уральск. пед. ун-та, 1994. – С. 56-61.
6. Яфальян А.Ф. Школа самовыражения / А. Ф. Яфальян. – М. : Феникс, 2011. – 324 с.

В статье раскрывается авторская методика формирования основных компонентов творческого самовыражения младших школьников во внешкольных учебных заведениях. Методика направлена на практическую реализацию педагогических условий творческого самовыражения младших школьников.

Ключевые слова: творчество, творческое самовыражение, младшие школьники, внешкольные учебные заведения.

The article is devoted to the methods of formation of the main components of the creative self-expression of primary school age children in the out-of-school educational institutions. This methods is directed to the practical realization of the pedagogical conditions.

Keywords: creativity, creative self-expression, school age children, out-of-school educational institutions.